

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

BOOK REVIEWS

РЕЦЕНЗИИ

ԱՆՈՒԾ ՄԻՆԱՍՅԱՆ*

DOI:10.57155/SVZM5040

СЕН АРЕВШАТЯН, “ИЗБРАННЫЕ ПЕРЕВОДЫ С
ДРЕВНЕАРМЯНСКОГО” (ՄԵՆ ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆԻ «ԳՐԱԲԱՐԻՑ
ՈՒՄԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱՆԻ»)
ԳՐԹԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Մենք Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ Մատենադարանը 2023 թ. յույս է ընծայել ակադեմիկոս Մեն Արևշատյանի «Գրաբարից ռուսերեն թարգմանությունների ընտրանի» գիրքը¹ (հետագա տեքստում՝ «Ընտրանի»), որը ներառում է վաստակաշատ հայագետ-փիլիսոփայի՝ հայ միջնադարյան փիլիսոփայության հինգ արժեքավոր գրական աղբյուրների գրաբարից ռուսերեն թարգմանությունները, քննական բնագրերի (կամ դրանց թարգմանությունների) նախաբանները, ինչպես նաև խմբագիր Գոհար Մուրադյանի հանգամանալից առաջաբանը և ծանոթագրությունները: Այս հրատարակությանը նախորդել էին մեծանուն գիտնականի աշխատությունների ևս երկու արժեքավոր վերահրատարակություններ, որոնք նախաձեռնել և իրականացրել էր փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Կառլեն Միրումյանը՝ Մեն Արևշատյանի աշակերտը, հետևորդն ու մի շարք գրքերի հեղինակակիցը²: Այսպես, նրա ջանքերով 2016 թ. վերահրատարակվել էր Մ. Արևշատյանի՝ հայ փիլիսոփայության սկզբնավորման ուսումնասիրության առումով կոթողային «Փիլիսոփայա-

* ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի ռազմահումանիտար գիտությունների հետազոտությունների կենտրոնի դեկավար, փ.գ.դ., դոցենտ, minanush@gmail.com, հոդվածը ստանալու օրը՝ 11 մարտի, 2024, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ 14 ապրիլի, 2024:

¹ Ս. Արևշատյան, *Избранные переводы с древнеармянского*, составитель и редактор **Гоар Мурадян**, Ереван, 2023.

² Միջնադարյան փիլիսոփայական բնագրերի՝ Մ. Արևշատյանի գրաբարից ռուսերեն թարգմանությունները մեկ գրքի մեջ ամփոփելու և վերահրատարակելու նախաձեռնությունը ևս պատկանում է Կ. Միրումյանին, սակայն վերջինիս վաղաժամ մահը թույլ չտվեց ավարտին հասցնել սկսված աշխատանքը:

կան գիտության ձևավորումը հին Հայաստանում (V-VI դդ.)» աշխատությունը³, իսկ 2018 թ.՝ հեղինակի չորս մենագրություններն ու նույն թվով հոդվածները պարունակող «Փիլիսոփայություն, պատմություն, մշակույթ»⁴ գիրքը, որոնք վերաբերում են հայ միջնադարյան փիլիսոփայության ու աղբյուրագիտության կարևորագույն հիմնախնդիրներին:

«Գրաբարից ռուսերեն թարգմանությունների ընտրանի» գրքում վերահրատարակվել են միջնադարյան հետուշյալ փիլիսոփայական երկերի Սեն Արևշատյանի թարգմանությունները.

1. «Հերմեյա Եռամեծի առ Ասկղեպիոս սահմանք»⁵,
2. «Չենոնի իմաստասիրի «Յադագս բնութեան»»⁶,
3. «Յովհաննու Որոտնեցոյ Հաւաքեալ ի բանից իմաստասիրաց»⁷,
4. «Մեկնութիւն «Ստորոգութեանցն» Արիստոտելի»⁸,
5. Անանիա Շիրակացի, Տիեզերագիտութիւն»⁹:

Սեն Արևշատյանը՝ որպես փիլիսոփա և հայագետ, մասնավորապես՝ որպես հայ փիլիսոփայության պատմությունը հետազոտող գիտնական, ծանրակշիռ ներդրում ունի հայ փիլիսոփայության կազմավորման և հետագա զարգացման, ընդհանրապես հայ մշակույթի պատմության կարևորագույն հիմնախնդիրներին ուսումնասիրության գործում, սակայն նրա «գիտական փաստակի կարևորագույն մասը հայ փիլիսոփայության պատմության և առհասարակ հայ հին և միջնադարյան հոգևոր մշակույթի պատմության աղբյուրագիտական հիմքի ամրապնդումն ու հարստացումն է»¹⁰: Սեն Արևշատյանի գիտական գործունեու-

³ **С. С. Аревшатян**, *Формирование философской науки в древней Армении (V—VI вв.)*, изд. 2-ое, переработанное, под редакцией К. А. Мирумяна, Ереван, 2016.

⁴ **С. С. Аревшатян**, *История. Философия. Культура*, под редакцией К. А. Мирумяна, Ереван, 2018.

⁵ «Հերմեյա Եռամեծի առ Ասկղեպիոս սահմանք», *ԲՄ*, № 3, 1956, էջ 287-314, համեմատական բնագիրը, առաջաբանը և տարբերությունները՝ ակադ. **Յ. Մանանդյան**, թարգմ. ռուս.՝ **Ս. Արևշատյան**:

⁶ «Չենոնի իմաստասիրի «Յադագս բնութեան»», *ԲՄ*, № 3 1956, էջ 315-342, թարգմ. ռուս., առաջաբան և ծանոթ.՝ **Ս. Արևշատյան**:

⁷ «Յովհաննու Որոտնեցոյ Հաւաքեալ ի բանից իմաստասիրաց», *ԲՄ*, № 3, 1956, էջ 353-386, համահավաք տեքստ՝ **Ս. Դ. Լալաֆարյան**, առաջաբան՝ **Ս. Դ. Լալաֆարյան** և **Ս. Ս. Արևշատյան**, թարգմ. ռուս.՝ **Ս. Ս. Արևշատյան**:

⁸ *Толкование «Категорий» Аристотеля*, համահավաք բնագիր՝ **Ս. Դ. Լալաֆարյան** և **Վ. Կ. Չալոյան**, առաջաբան և խմբ.՝ **Վ. Կ. Չալոյան**, թարգմ. ռուս.՝ **Ս. Ս. Արևշատյան**, Երևան, 1961:

⁹ **Анания Ширакаци**, *Космография*, перевод с древнеармянского, предисловие и комментарии **С. С. Аревшатяна** и **К. С. Тер-Давтяна**, под редакцией **Л. С. Хачикяна**, Ереван, 1962.

¹⁰ **Հ. Գևորգյան**, «Ժամանակակից հայագիտության խոշոր ներկայացուցիչը (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Սեն Արևշատյանի ծննդյան 80-ամյակի առթիվ)», *ՊԲՀ*, № 1, 2008, էջ 287:

թյան այս բարձր գնահատականը՝ տրված ակադեմիկոս Համլետ Գևորգյանի կողմից, հատկապես կարևորվում է վերջինիս հետևյալ հիմնավոր փաստարկով. «Աղբյուրագիտության բնագավառում կատարված աշխատանքը գնահատելու համար պետք է հիշել, որ գրական երկի, և առանձնապես հին և միջնադարյան հուշարձանի, քննական բնագրի պատրաստումը դասական իմաստով բանասիրական՝ ստուգաբանական, պատմահամեմատական տքնաշան աշխատանք է, մի պատմական վերակազմություն է. այդ կերպ պատմական երկը, իր ծանոթագրություններով, տարրնթերցումներով, մեկնաբանություններով դառնում է ինքնուրույն, հեղինակային, եզակի գիտական աշխատություն: Համատեղվում են պատմաբանն ու մշակութաբանը, ազգագրագետն ու հնագետը, լեզվաբանն ու բանասերը»¹¹: Հավելենք, որ առանձնահատուկ նշանակություն ունի գրական հուշարձանների թարգմանության գործը և մանավանդ՝ մեծաթիվ լատինական-հայերեն լեզուներով (ինչպիսին է նաև ռուսերենը, որի դերը բացառիկ էր Խորհրդային Միության բազմալեզու բնակչության համար): Այդ նշանակությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով. նախ՝ գրական հուշարձանին «երկրորդ կյանք» պարգևելու և այն նորից ու նորովի իմաստավորելու անհրաժեշտությամբ, երկրորդ՝ գիտական և հանրային լայն շրջանակների համար այն հասանելի դարձնելու, հետևաբար՝ գիտական շարունակական հետազոտությունների առարկա դարձնելու հնարավորությամբ և երրորդ՝ ազգային և համամարդկային հոգևոր մշակույթում դրա՝ որպես մշակութային արժեքի պատմական տեղն ու դերը որոշակիացնելու առումով:

Սակայն փիլիսոփայական բնագրերը թարգմանելու առումով ունեն նաև որոշակի դժվարություններ: Հարկ է նախ և առաջ նշել այն հանգամանքը, որ փիլիսոփայական եզրույթներն ունեն իրենց վերապահված որոշակի նշանակությունը տվյալ պատմամշակութային կոնտեքստում և վերջինիս փոփոխությանը զուգընթաց փոփոխվում, ճշգրտվում և նոր իմաստ են ստանում նաև այդ եզրույթները, ինչը նշանակում է, որ նույն փիլիսոփայական եզրույթները կամ դրանցից կազմված դատողությունները տարբեր պատմամշակութային և լեզվական կոնտեքստներում կարող են ունենալ տարբեր իմաստներ: Թարգմանության գործն էլ ավելի է բարդանում, եթե թարգմանվող բնագրերն իրենց հերթին այլ հին լեզուներից արված թարգմանություններ են, այդպիսով, մենք փաստացի գործ ունենք նույն փիլիսոփայապատմական հուշարձանի կրկնակի «ընթերցման» կամ «մեկնաբանության» հետ: Վերջապես, միջնադարյան փիլիսոփայական բնագրերն ինքնին բարդ բովանդակություն ունեն և միանշանակ չեն ընկալման առումով, առավել ևս, որ այդ բովանդակությունը հաճախ խեղաթ-

¹¹ Նույն տեղում, էջ 287-288:

յութիւնն է գրիչների վրիպակների, խմբագրական աղնատումների, տարրնթեր-
ցումների և հավելումների հետևանքով¹²:

Նշված հանգամանքներով է պայմանավորված փիլիսոփայական բնագրերի
թարգմանությունների «ոչ սպառիչ», «ոչ վերջնական լինելը». որպես կանոն,
դրանք ենթակա են հետագա վերանայումների, բազմակի մեկնաբանությունների
և շարունակական ճշգրտումների՝ ըստ ձեռք բերված աղբյուրագիտական նոր
տվյալների և պատմական վերակազմության ենթակա գրական հուշարձանի ու
պատմամշակութային միջավայրի վերաբերյալ տեղեկությունների ընդլայնման:

Հաշվի առնելով, որ «Ընտրանին» ներառում է պատմամշակութային տար-
բեր ժամանակներում և տարբեր միջավայրերում ի հայտ եկած փիլիսոփայական
բնագրերի Սեն Արևշատյանի թարգմանությունները, անդրադառնանք դրանցից
յուրաքանչյուրին առանձին:

1. «Հերմեյա Եռամեծի առ Ասկղեպիոս սահմանք»

«Հերմեյան գրվածքները» երևան են եկել Եգիպտոսի Ալեքսանդրիա քա-
ղաքում և դրանց հեղինակն էր համարվում եգիպտական Թոթ աստվածը: Քանի
որ հույները վերջինիս համապատասխան էին համարում հունական Հերմես
աստծուն, ուստի այդ երկերը կոչում էին «Հերմեյան»: Ինչ վերաբերում է
դրանց փիլիսոփայական բովանդակությանը, ապա այն համահունչ է նորպլա-
տոնականության արեքսանդրյան դպրոցի՝ որոշակի զաղափարական ուղղվա-
ծություն ունեցող կոնկրետ ճյուղի. «Պետք է մատնանշել, որ նորպլատոնական-
ության վրա, որը կենտրոնացած էր Ալեքսանդրիայում, մեծ ազդեցություն էր
գործել, հատկապես, նաև հրեական-քրիստոնեական գնոստիցիզմը, որը խառ-
նուրդ էր արևելյան ազդեցության տակ գտնվող պլատոնական և նորպլոթագո-
րական մտահայացքների և քրիստոնեական դավանաբանության հավատալիք-
ների»¹³: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հերմեյան գրվածքները ուսում-
նասիրող գիտնականները (Ցելլեր, Պիչման) Հերմեսին վերագրվող հունական
երկերից Պոյմանդերը (որում Հերմեսը 14 փիլիսոփայական հրահանգների մի-
ջոցով աստվածային գիտություն է սովորեցրել «իր Թոթ որդուն և Ասկղեպիոս
աշակերտին») և մի շարք այլ երկեր համարում էին Ք. Հ. III դարի գործեր (երբ
«Թոթի նույնությունը Հերմեսի հետ արդեն այնքան մոռացվել էր, որ հնարավոր
է համարվել ընդունել երկուսին իբրև տարբեր անձնավորություններ»)՝ Սա-
նանդյանը կարծում է, որ հերմեյան Սահմանքը «խմբակից է, ինչպես երևում է
նրա բովանդակությունից, վերոհիշյալ հունարեն գրված երկերի շարքին» և հա-

¹² Г. Мурадян, «Предисловие редактора», в кн. Сен Аревшатян, Избранные переводы с древнеармянского, с. 9.

¹³ Հ. Մանուկյան, «Առաջարկ», «Հերմեյա Եռամեծի առ Ասկղեպիոս սահմանք», էջ 287, նույնը՝ Сен Аревшатян, Избранные переводы с древнеармянского, с. 21:

վելում. «Հայերեն թարգմանության կարևորությունը, անշուշտ, խիստ մեծ է, որովհետև սրա հունարեն սկզբագիրը, հավանորեն կորած է»¹⁴: Ինչ վերաբերում է Հերմեսի «Սահմանքի» հայերեն թարգմանության ժամանակին, Մանանդյանը լեզվաքննական հետազոտությունների հիման վրա հանգում է այն եզրակացության, որ այն արվել է «հավանաբար, վեցերորդ դարի երկրորդ կիսում կամ ամենավաղը՝ վեցերորդ դարի կեսերին»¹⁵:

«Ընտրանու»՝ Գ. Մուրադյանի նախաբանից պարզ է դառնում, որ Հերմես Եռամեծի «Սահմանք» երկը Ժան-Պիեռ Մահեն 1976 թ. գրաբարից թարգմանել է ֆրանսերեն՝ իր ծանոթագրություններում համաձայնելով Մանանդյանի հետ Հերմեսի երկի հայերեն թարգմանվելու ժամանակի հարցում, սակայն բուն «Սահմանքը» համարելով ավելի վաղ շրջանի գործ՝ գրված ենթադրաբար Բ. Հ. I, կամ անգամ Բ. Ա. I դարում: Գ. Մուրադյանը ներկայացնում է նաև, որ հերմեսյան տեքստերի հունարեն նոր հատվածների հայտնաբերվելուց հետո Մահեն և Պարամելլը հրատարակել են նաև դրանք՝ զուգահեռ հայերեն տարբերակով, ընդ որում. «Հունարեն բնագիրը նրանց թույլ է տվել որոշ ճշգրտումներ մտցնել հայերեն թարգմանության մեջ, բայց ավելի հաճախ հակառակը՝ թարգմանության շնորհիվ հնարավոր է դարձել ուղղել հունարեն բնօրինակը»¹⁶: Եվ, վերջապես, 2000 թ. լույս է տեսել Սահմանքի անգլերեն ամբողջական տեքստը՝ որպես հավելված հերմեսյան կորպուսի հրատարակության: «Ընտրանու» խմբագրի ծանոթագրություններում հանգամանորեն ներկայացվում են «Սահմանքի» ռուսերեն և անգլերեն թարգմանությունների տարբերակները՝ հարուստ նյութ տալով ուսումնասիրողներին խորհրդածությունների համար՝ հերմեսյան մտքերի համարժեք ընկալման առումով:

2. Չենոնի իմաստասիրի «Յաղագս բնութեան»

Ստոիցիզմի հիմնադիր Չենոն Կիտիացուն (Ք.Ա. 336-264) վերագրվող «Յաղագս բնության» երկը 1949 թ. Մատենադարանի ձեռագիր հավաքածուում հայտնաբերել և հրատարակել է Լ. Բոաչիկյանը (կից առաջաբանով և մանրամասն տարրնթերցումներով)՝ այն համարելով թարգմանիչների «հունաբան» դպրոցի գործունեության երրորդ շրջանի, հավանաբար VI դարի վերջի – VII դարի սկիզբի թարգմանություն¹⁷: Սեն Արևշատյանը 1956 թ. այն թարգմանել է ռուսերեն և հրապարակել՝ կից առաջաբանով և ծանոթագրություններով:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 288-289, համապատասխանաբար՝ 22-23:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 293, համապատասխանաբար՝ 26:

¹⁶ Գ. Мурadian, «Предисловие редактора», с. 11.

¹⁷ Լ. Խաչիկյան, «Չենոնի «Յաղագս բնութեան» երկի հին հայկական թարգմանությունը», Մատենադարանի գիտական նյութերի ժողովածու, 1949, № 2, էջ 76, նաև տես՝ Շ. Аревшатян, «Трактат Зенона-Стоика “О природе” и его древнеармянский перевод», РУ, № 3, 1956, էջ 316:

Սեն Արևշատյանի ռուսերեն թարգմանությունների «Ընտրանու» առաջաբանում ներկայացված են նաև այս աշխատության հետագա անգլերեն հրատարակության (Սթոուն, Շիրինյան) և ուսումնասիրությունների (Է. Գ. Շմիդտ) վերաբերյալ տեղեկություններ¹⁸։ Խմբագրի մեկնաբանությունների շնորհիվ ընթերցողները կարող են տեղեկանալ ռուսերեն և անգլերեն թարգմանությունների տարբերությունների:

3. Յովհաննու Որոտնեցույ «Հաւաքեալ ի բանից իմաստասիրաց» (կամ «Յաղագս տարերց»)

Միջնադարի հայ նշանավոր փիլիսոփա, աստվածաբան և ուսուցչապետ Հովհան Որոտնեցին (1315-1388 թթ.) ծավալել է եռանդուն գիտամանկավարժական, եկեղեցական գործունեություն և թողել գրական հարուստ ժառանգություն՝ հիմնականում իմաստասիրական, տրամաբանական և աստվածաբանական բովանդակությամբ, մեկնողական բնույթի աշխատություններ:

Նրա հարուստ գրական ժառանգության մեջ առանձնահատուկ տեղ են գրավում Աստվածաշնչից քաղված բնաբանների մեկնությունները¹⁹, որոնցում որպես սուրբգրային դրույթի փաստարկներ, Որոտնեցին լայնորեն կիրառում է «արտաքին» մտածողների՝ Արիստոտելի, Պլատոնի, Դավիթ Անհաղթի և այլոց իմաստասիրական գաղափարներ:

Մեկնությունների այս շարքում առանձնանում է «Յովհաննու Որոտնեցույ ասացեալ ի բան մարգարէին Դավթի, որ ասէ. «Ի սկզբանէ Տէր գերկիր հաստատեցեր, և գործք ձեռաց քոց երկինք են» [Սաղ. ԺԱ. 26]» երկը²⁰։ Այն պահպանվել է նաև համառոտ տարբերակով՝ «Յաղագս տարերց» կամ «Հաւաքեալ ի բանից իմաստասիրաց» վերտառությամբ և համարվում է ավելի ուշ ժամանակի վերակազմություն։ Այս համառոտ տարբերակն էլ 1956 թ. հրատարակել են Ս. Լարաֆարյանն ու Ս. Արևշատյանը՝ կից առաջաբանով, տարրնթերցումներով և Ս. Արևշատյանի զուգահեռ ռուսերեն թարգմանությամբ։ Որոտնեցու այս աշխատանքը նման ուշադրության է արժանացել հատկապես այն պատճառով, որ այն «ներկայանում է որպես բնագիտական ամբողջական ստեղծագործություն՝ այդ ժամանակի համար նվազագույնս անհրաժեշտ նահանջներով աստվածաբանության ուղղությամբ»²¹:

¹⁸ Գ. Мурадян, «Предисловие редактора», сн. 14, 15.

¹⁹ Հովհան Որոտնեցի, *Մեկնողական-իմաստասիրական ճառեր*, քննական բնագրերը, առաջաբանը և ծանոթ. Ա. Մինասյանի, Ս. Էջմիածին, 2009:

²⁰ «Յովհաննու Որոտնեցույ ասացեալ ի բան մարգարէին Դավթի, որ ասէ. «Ի սկզբանէ Տէր գերկիր հաստատեցեր, և գործք ձեռաց քոց երկինք են»»՝ Հովհան Որոտնեցի, *Մեկնողական-իմաստասիրական ճառեր*, էջ 119-181:

²¹ Сочинение Иоанна Воротнеци «Об элементах», в кн.: Сен Аревшатян, *Избранные переводы с древнеармянского*, с. 91.

Որոտնեցու աշխատության Ս. Արևշատյանի ռուսերեն թարգմանության վերահրատարակությունում ևս զգացվում է խմբագրի հոգատար «ձեռքը»։ մեկնաբանություններում, ի լրումն որոշ հատվածների տարբերվող թարգմանական առաջարկների, նա նաև տեղադրել է այն գրական աղբյուրների զուգադիր տեքստային հատվածները, որոնցից Որոտնեցին քաղել է առանձին մտքեր, երբեմն անգամ՝ ուղղակի մեջբերումների տեսքով։

4. Անանուն մեկնություն «Ստորոգութեանցն» Արիստոտելի

Սեն Արևշատյանի՝ Արիստոտելի «Կատեգորիաներ» («Ստորոգութիւնք») երկի Անանուն մեկնության ռուսերեն թարգմանության դերը, հիրավի, դժվար է գերազնահատել։ Այս մեկնությունն ամբողջությամբ պարունակում է Ստագիրացու «Կատեգորիաներ» հանրահայտ երկը (Արիստոտելի «Մեկնության մասին» երկին նվիրված նույն Անանուն հեղինակի աշխատությունն ամբողջությամբ պարունակում է «Մեկնության մասին» արիստոտելյան աշխատությունը)։ Թարգմանված լինելով V դարի վերջին–VI դարի սկզբին՝ «հունարան» դպրոցի թարգմանչական գործունեության երկրորդ փուլում՝ այդ թարգմանությունները համարվում են նշված արիստոտելյան երկերի հնագույն ու ճշգրիտ թարգմանություններից, դրանք ժամանակակից են այս աշխատությունների Բոեցիոսի լատիներեն թարգմանություններին, ինչպես նաև «Մեկնության մասին» երկի ասորերեն (V դար, Պրոբոս Էդեսացի) թարգմանությանը։ Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ Արիստոտելի նշված երկերի ներկայումս պահպանված հունարեն հնագույն ձեռագիրը XI դարի է, իսկ այն հունարեն բնագրերը, որոնցից ժամանակին կատարվել են հայերեն թարգմանությունները, առնվազն IV-V դարերի են²²։ ««Կատեգորիաներ» և «Մեկնության մասին» աշխատությունների նշանակությունը ձևավորվող հայ փիլիսոփայական գիտության համար չափազանց մեծ էր։ Այդ թարգմանությունների շնորհիվ Արիստոտելի տրամաբանությունը հաստատուն կերպով մտավ հայ փիլիսոփայության մեջ և դարձավ միջնադարյան կրթության անբաժան մասը։ Երենց ծավալով ոչ մեծ այդ գրվածքները ծնեցին բնագրի մեկնողական գրականություն», – գրում է Ս. Արևշատյանը իր «Արիստոտելը և հայ փիլիսոփայությունը» հոդվածում²³։

Հայտնվելով հայ մշակութային-փիլիսոփայական միջավայրում, Հայաստանում փիլիսոփայական գիտության ձևավորման ամենավաղ ժամանակներից՝ Արիստոտելի այս աշխատությունները և դրանց նվիրված Անանուն մեկնությունները մեծագույն ազդեցություն են թողել հայ իմաստասիրական մտքի

²² В. П. Зубов, Аристотель, Москва, 2000, с. 195; С. С. Аревшатын, Формирование философской науки в древней Армении, Ереван, 1973, с. 200.

²³ Արիստոտելը և հայ փիլիսոփայությունը (հոդվածների ժողովածու), Երևան, 1980, էջ 13:

գարգացման վրա ընդհանրապես, Արիստոտելի «Կատեգորիաներ» և «Մեկնության մասին» երկերի մեկնողական ավանդույթի վրա՝ մասնավորապես²⁴:

Անանուն մեկնությունները միջնադարյան Հայաստանի կրթական հաստատություններում ծառայել են որպես ուսումնական ձեռնարկ արիստոտելյան տրամաբանության դասավանդման համար՝ ձեռք բերելով առանցքային դերակատարում տրամաբանական գիտության ուսուցման և ուսումնասիրման համար:

Արիստոտելյան երկերի Անանուն մեկնություններին վերաբերող բազմաթիվ հարցերին անդրադարձ է կատարվում ինչպես «Ընտրանու» խմբագրի առաջաբանում, այնպես էլ Արամ Թոփչյանի «Արիստոտելի «Կատեգորիաների» և «Մեկնության մասին»-ի Անանուն մեկնությունները» վերտառությամբ նախաբանում, որը քաղված է այդ աշխատությունների «Մատենագիրք հայոց» մատենաշարից, որտեղ հրատարակվել են «Կատեգորիաների» Անանուն մեկնության՝ Վ. Չաղոյանի և Ս. Լաբաֆադյանի կազմած համահավաք բնագիրը և «Մեկնության մասին» երկի Անանուն մեկնության Ա. Թոփչյանի կազմած քննական բնագիրը: Խմբագրի մեկնաբանություններում տրված են նաև Գոհար Մուրադյանի թարգմանական տարրերը բնագրի:

5. Անանիա Ծիրակացի, Տիեզերագիտություն

VII դարի նշանավոր իմաստասեր, մաթեմատիկոս, բնագետ և տիեզերագետ Անանիա Ծիրակացու գրական ժառանգությունը առանձնահատուկ տեղ է գրավում միջնադարյան Հայաստանի փիլիսոփայական, հատկապես բնագիտական մտքի պատմության մեջ: Նրա երկերը զգալիորեն խթանել են իմաստասիրական մտքի բնագիտական ուղղության զարգացումը միջնադարյան Հայաստանում: Յուրացնելով Եդիշեի, Բարսեղ Կեսարացու, Կեղծ-Արիստոտելի, Փիլոն Ալեքսանդրացու և Պտղոմեոսի երկերի բնագիտական գաղափարները՝ Ծիրակացին իր գրական ժառանգությամբ մեծապես ազդել է Գրիգոր Մազիստրոսի, Հովհան Սարկավազի, Հովհան Երզնկացու, Գրիգոր Տաթևացու իմաստասիրական հայացքների ձևավորման վրա: Ծիրակացու աշխատություններով Հայաստանում դրվում են «մաթեմատիկայի, տիեզերագիտության, աստղագիտության, օդերևութաբանության, օրացույցի տեսության, չափագրության հիմքերը»²⁵, ուստի այդ աշխատությունների հանրայնացումն ու դրանք նաև ալյաբեզու հետազոտողների համար հասանելի դարձնելը ձեռք են բերում մեծ կարևորություն:

Ծիրակացու արդեն հրատարակված տիեզերագիտական երկերի թարգմանությունը Սեն Արևշատյանը իրականացրել է բանասիրական գիտությունների դոկտոր Զնարիկ Տեր-Դավթյանի համահեղինակությամբ: Թարգմանիչների հա-

²⁴ Ա. Ա. Մինայան, Հովհան Որոտնեցին՝ Արիստոտելի երկերի մեկնիչ, Երևան, 2004, էջ 13-51:

²⁵ Кнарик Тер-Давтян и Сен Аревшатян, «Анания Ширакаци и его космографические труды», в кн.: Сен Аревшатян, Избранные переводы с древнеармянского, сс. 283-288.

մոզմամբ՝ «Անանիա Շիրակացու տիեզերագիտական աշխատանքները, որոնք առաջին անգամ են հրատարակվում ռուսերեն թարգմանությամբ, կարևոր տեղ են գրավում ոչ միայն հայ բնագիտական մտքի, այլև բնագիտության համընդհանուր պատմության մեջ»²⁶:

«Ընտրանու» առաջաբանում Գոհար Մուրադյանը ընթերցողին ծանոթացնում է այս թարգմանություններին հաջորդող ուսումնասիրություններին (Վինֆրիդ Պետրի, Կիմ Մուրադյան, Քևորգ Աբգարյան, Արտաշես Մաթևոսյան, Ժան-Պիեռ Մահե, Կառլեն Միրումյան)²⁷: Գրքի խմբագիրը կարևորում է նաև Շիրակացու աշխատությունների գրական աղբյուրների հիմնախնդիրը, նախևառաջ այն պատճառով, որ դրանք շատ դեպքերում թույլ են տալիս վերականգնել և ճշգրտել Շիրակացու՝ դարերի ընթացքում տարբեր պատճառներով աղճատված բնօրինակ տեքստը: Խոսքն առաջին հերթին Բարսեղ Կեսարացու «Վեցօրեայք»-ի մասին է, որի հետ Շիրակացու բնագրերի նկատմամբ զուգադրությունների մի մասի հետ ընթերցողը հնարավորություն ունի տեղեկանալու գրքի խմբագրական ծանոթագրությունների բաժնում:

Այսպիսով, Սեն Արևշատյանի գրաբարից ռուսերեն թարգմանությունների վերահրատարակումը «Ընտրանի» գրքում հրատարակիչներին թույլ է տվել ոչ միայն միավորել միջնադարյան հայ և համաշխարհային մտքի պատմության ուսումնասիրության առումով մեծ նշանակություն ունեցող իմաստասիրական երկերի ռուսերեն թարգմանությունները, դրանց քննական բնագրերը կազմողների կամ թարգմանչի (թարգմանիչների) նախաբան-ուսումնասիրությունները, այլև գրքի խմբագրի դիտարկումներն ու մեկնաբանությունները: Քննական բնագրերի կազմումը, առավել ևս դրանց թարգմանությունը ժամանակակից լեզուներով, լինելով բարդ և պատասխանատու գիտական աշխատանք, արդիական նշանակություն է ստանում այն իմաստով, որ հնագույն իմաստասիրական երկերը առավել հասանելի են դառնում հետազոտողների և ընթերցողների լայն շրջանակի համար, դրանք նաև հիմք են հանդիսանում բնօրինակ տեքստերի հետազոտ ճշգրտումների, վերաիմաստավորումների և նոր ուսումնասիրությունների ի հայտ գալու համար:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 285:

²⁷ Г. Мурадян, «Предисловие редактора», сс. 16-17, а также сноски 35, 36, 39, 40 41, 42.